

MIEJSCE DUCHOWIEŃSTWA RZYMSKOKATOLICKIEGO I SŁUŻBY KOŚCIELNEJ WŚRÓD KADRY NAUCZYCIELSKIEJ SZKÓŁ LUDOWYCH GALICJI W LATACH 1774-1873

Szkolnictwo ludowe w Galicji w latach 1774-1873 miało charakter wyznaniowy. W rezultacie poszczególne typy szkół były tworzone przez społeczności należące do określonej religii lub wyznania. W artykule koncentruję się na szkolnictwie organizowanym przez Kościół rzymskokatolicki, który w czasach galicyjskich był podzielony na 4 diecezje: przemyską, tarnowską, lwowską i krakowską. Tytułowy problem omawiam w oparciu o materiały źródłowe dotyczące dwóch pierwszych jednostek administracji kościelnej.

W Austrii w okresie rządów Marii Teresy (1740-1780) i jej syna Józefa II (1780-1790) władze państwowe zaczęły bardzo mocno ingerować we wszystkie dziedziny życia społecznego, w tym w szkolnictwo, które do tej pory organizowane było przez różne instytucje Kościoła rzymskokatolickiego. W ten sposób cesarzowa zamierzała wydobyc oświatę spod jego władzy. Dodatkowo państwo chciało podporządkować sobie organizację kościelną, aby poprzez duchowieństwo skuteczniej oddziaływać na ludność plebejską¹. Dnia 6 XII 1774 r. cesarzowa ogłosiła ustawę oświatową: *Powszechny regulamin szkolny dla niemieckich szkół trywialnych i normalnych*, która odnosiła się do całego państwa, w tym do ziem I zaboru austriackiego. Wprowadzała nową organizację szkół elementarnych, nazwanych „ludowymi”, obejmującą trzy ich rodzaje: trywialne (w małych miasteczkach i wsiach –

¹ M. Ch a m c ó w n a, *Szkola ludowa w okresie przedautonomicznym*, [w:] *Historia chłopów polskich*, red. S. In g l o t, t. 2, Warszawa 1972, s. 588; Z. R u t a, *Szkolnictwo klucza muszyńskiego w czasach zaboru austriackiego (1772-1918)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, Prace Historyczne XII, 1987, s. 252.

zatrudniające 1-2 nauczycieli, które miano tworzyć w pierwszej kolejności we wszystkich parafiach oraz w ich filiach), główne – w większych miastach oraz normalne – po jednej w każdej prowincji państwa². *Powszechny regulamin szkolny* oddawał miejscowemu duchowieństwu jedynie bezpośredni dozór nad tymi placówkami. Dopiero w latach 80. XVIII w., w miarę rodzenia się przekonania o niemożności stworzenia przez państwo sieci szkół elementarnych w Galicji, lokalne władze austriackie zaczęły rozwijać wśród proboszczów ideę tworzenia szkół ludowych³. Dnia 22 IX 1782 r. Józef II, a 11 X 1782 r. Gubernium lwowskie, poleciło im corocznie wygłaszać mowę do wiernych na rzecz propagowania szkół oraz eksponować korzyści płynące z edukacji. Ponadto zlecono proboszczom podjąć starania o założenie chociażby jednej szkoły w swej parafii⁴. W 1789 r. władze podjęły dalsze plany rozwoju sieci szkół trywialnych, które miano tworzyć przy każdej parafii. Powyższe nakazy dowodziły, że Austriacy do współpracy przy rozwijaniu szkolnictwa ludowego powoli zaczęli włączać także kler. Początkowo efekty tej akcji były jednak bardzo nikłe. Przyczyn tego należałoby szukać w różnych czynnikach. Od początku rządów austriackich w Galicji duchowieństwo katolickie poddawano różnym szykanom administracyjnym, restrykcjom finansowym itp. W rezultacie księża parafialni z wielką rezerwą podchodzili do wszelkich inicjatyw państwowych, także w zakresie oświaty, tym bardziej że w planach cesarskich szkoły miały stać się narzędziem germanizacji ludności słowiańskiej⁵.

Szkolnictwo ludowe (zwłaszcza na wsiach) zaczęło się rozwijać bardziej dynamicznie dopiero na podstawie kolejnej ustawy szkolnej

² M. Baranowski, *Pogląd na rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji od 1772 do 1895 roku*, Kraków 1897, s. 3; B. Burda, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny organizator szkolnictwa na Śląsku i w Austrii*, „Studia Zachodnie”, 1996, s. 53-54.

³ W. Tokarz, *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909, s. 395; C. Major, W. Marmon, *Oświata i kultura regionu tarnowskiego w okresie rozbiorów i niewoli*, [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 2, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1983, s. 264.

⁴ B. Kumor, *Szkolnictwo ludowe w Diecezji Tarnowskiej 1786-1850*, [w:] *Z dziejów oświaty w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 1989, s. 110.

⁵ M. Krupa, *Szkoła ludowa w Galicji w latach 1772-1790*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1981, t. 24, s. 65-66; T a ż, *Szkolnictwo ludowe w obwodzie przemyskim w końcu XVIII wieku*, [w:] *Z dziejów oświaty w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 1989, s. 99.

(z 11 VIII 1805 r.)⁶. Po raz pierwszy odwołano się w niej do duchowieństwa katolickiego, powierzając proboszczom troskę o odpowiedni kierunek i atmosferę pedagogiczną szkół⁷. Przejawem istotnej zmiany polityki Wiednia wobec kleru stał się trochę wcześniejszy patent (z 7 III 1805 r.) mocą, którego szkolnictwo ludowe zostało poddane kontroli proboszczów, dziekanów oraz scholastyka katedralnego (w skali diecezji), który podlegał władzy Gubernium⁸. Ewidentnie o porażce idei upaństwowienia oświaty ludowej świadczył dekret wiedeńskiej Kancelarii Nadwornej z 15 XII 1808 r., w którym ponaglano urzędy cyrkularne, konsystorze biskupie i dyrekcje nadzorów szkolnych do bacznego zwracania uwagi na postawy religijne młodzieży⁹. Interesujące zapisy na temat stosunku władz austriackich do kwestii oświatowych oraz roli duchowieństwa rzymskokatolickiego w oświacie wiernych znajdują się w kronice parafii Haczów. I tak pod datą 2 II 1810 r. zanotowano: „Monarcha o szkołach, aby pleban nauczał katechizmu i ewangelii, ewentualnie w szkółce”. Z kolei pod datą 3 X 1810 r. znalazł się zapis: „Konsystorz przemyski nakazuje proboszczom, wikarym i katechetom zakładanie szkół”¹⁰.

Aby w jeszcze większym stopniu zainteresować galicyjskie duchowieństwo katolickie sprawami oświaty, zarządzeniem Gubernium z 2 XI 1815 r. zwierzchnictwo nad szkołami ludowymi wszystkich typów powierzono konsystorzom diecezjalnym¹¹. Z ich ramienia funkcje nadzorcze zaczęli sprawować scholastycy katedralni, zaś inspektorami dekanalnymi (okręgowymi) mianowano dziekanów¹². Z kolei

⁶ A. Knot, *Wstęp*, [w:] *Galicyjskie wspomnienia szkolne*, opr. A. Knot, Kraków 1955, s. XIX.

⁷ E. Podgórska, *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze austriackim. Szkolnictwo elementarne*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej*, red. S. Michalski, t. 1, Warszawa 1982, s. 250.

⁸ B. Kumor, dz. cyt., s. 113; C. Majorek, W. Marmon, dz. cyt., s. 264.

⁹ C. Majorek, W. Marmon, dz. cyt., s. 264-265.

¹⁰ Cyt. za S. Rymar, *Haczów, wieś ongiś królewska (1350-1960)*, Kraków 1962, s. 140.

¹¹ F. Rzemieniuk, *Unickie szkoły początkowe w Galicji w latach 1805-1914*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1990, t. 33, s. 116.

¹² C. Majorek, W. Marmon, dz. cyt., s. 269; F. Persowski, *Kartki z dziejów szkolnictwa w Galicji w I połowie XIX w. (głównie z terenu województwa rzeszowskiego)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie”, z. 4. Nauki Pedagogiczne, 1967, s. 389; Z. Felczyński, *Rozwój kulturalny Przemysła 1772-1918*, [w:] *Tysiąc lat Przemysła. Zarys historyczny*, t. 2, red. F. Persowski, A. Kunys, J. Olszak, Warszawa-Kraków 1974, s. 156.

bezpośrednią kontrolę nad szkołami w obrębie parafii sprawowali proboszczowie, którzy odpowiadali za całość spraw związanych z ich funkcjonowaniem, w tym m.in. za dyscyplinę, stan moralny nauczycieli i uczniów, sprawy personalne oraz dydaktyczne¹³. Stan taki trwał do 22 V 1868 r., kiedy to władze polityczne ogłosiły ustawę odbierającą duchowieństwu bezpośredni zarząd nad szkołami ludowymi. Rok później (14 V 1869 r.) opublikowana została ogólnopństwowa ustawa szkolna, wprowadzająca nowy system szkolnictwa elementarnego. Jednak faktycznie ostateczne przejęcie szkolnictwa galicyjskiego przez władze świeckie nastąpiło kilka lat później. Stało się to dopiero na mocy ustawy galicyjskiego Sejmu Krajowego z 2 V 1873 r. o zakładaniu i utrzymaniu publicznych szkół ludowych i obowiązku posyłania do nich dzieci. Był to najważniejszy akt prawny, bazujący na ustawie z 1869 r., a zmieniający dotychczasową ich strukturę¹⁴.

W myśl zarządzeń austriackich oraz kościelnych za funkcjonowanie szkół ludowych na obszarze parafii odpowiadali proboszczowie. Od nich w dużym stopniu zależały losy tych instytucji. W okresie po 1815 r. aktywność duchownych na tym polu była znaczna, czego dowodził dynamiczny wzrost zwłaszcza liczby szkół parafialnych¹⁵. Stanowiły one kontynuację analogicznych instytucji stworzonych przez Kościół łaciński w Europie od średniowiecza¹⁶. Działalność organizacyjna duchowieństwa (zwłaszcza proboszczów) nie ograniczała się tylko do tworzenia tych instytucji oraz ich nadzorowania. Przez wiele lat księża brali bowiem na siebie także ciężar prowadzenia nauczania w zorganizowanych placówkach. Zajmowali się tym przede wszystkim proboszczowie. Brało się to stąd, iż istotną bolączką szkół ludowych w początkowych okresach czasów galicyjskich był brak właściwie

¹³ Z. R u t a, *dz. cyt.*, s. 254; W. G a j - P i o t r o w s k i, *Stan szkolnictwa i oświaty w rejonie Rozwadów w latach 1772-1874*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, R. 8, 1975, s. 31-32.

¹⁴ J. Ś w i e b o d a, *Szkolnictwo ludowe w Rzeszowie pod zaborem austriackim (1772-1918)*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, R. 9, 1978, s. 6.

¹⁵ R. P e l c z a r, *Szkoły parafialne na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772-1869*, Lublin 2009, s. 49-60; T e n ż e, *Rzymskokatolickie szkoły trywialne w Galicji w latach 1774-1875*, Lublin 2014, s. 47-87.

¹⁶ R. P e l c z a r, *Szkoły parafialne w łacińskiej diecezji przemyskiej (XIV-XIX w.). Uwarunkowania i dynamika rozwoju*, [w:] *Wierny swemu dziedzictwu. Księga jubileuszowa dedykowana prof. Józefowi Półwiartkowi*, red. S. N a b y w a n i e c, B. L o r e n s, S. Z a b r a n i a k, Rzeszów 2010, s. 256.

wykształconych i przygotowanych pedagogicznie nauczycieli świeckich¹⁷. W myśl zarządzeń austriackich, zwłaszcza ustawy szkolnej z 1805 r., nauczyciele szkół ludowych powinni posiadać określone kwalifikacje¹⁸. Jednak, jak pokazała rzeczywistość, przygotowanie dużej części pedagogów, zwłaszcza szkół wiejskich, było niższe od wymaganego tym aktem prawnym¹⁹. Taki stan stanowił konsekwencję tego, że do pracy w szkole w tym czasie nieraz zgłaszały się osoby mniej zdolne, a często nawet przypadkowe. Czynność tę podejmowały z braku bardziej intratnego zajęcia zarobkowego²⁰. Dlatego w przypadku szkół parafialnych (traktowanych jako instytucje kościelne) początkowo funkcjonował powszechnie zwyczaj obejmowania funkcji nauczycielskich przez proboszczów. Albowiem w parafiach były to często jedyne osoby posiadające wykształcenie umożliwiające edukowanie innych. Już z najstarszego (odnalezionego przeze mnie) wykazu nauczycieli szkół ludowych funkcjonujących w diecezji przemyskiej (na rok szkol. 1817/18, zamieszczonego w państwowym szematyzmie galicyjskim i zawierającego informacje na temat wykonywanej dodatkowej profesji) wynika, że proboszczowie uczyli wtedy w następujących szkołach parafialnych: Krzywca (ks. Antoni Wołczyński), Babice (ks. Grzegorz Dąbkowski), Blizne (ks. Kazimierz Zacharski), Domaradz (ks. Sylwester Wisłocki), Kombornia (ks. Aleksander Kwiatkowski), Besko (ks. Feliks Wojtuniewski), Zarszyn (ks. Florian Barański), Gniewczyna (ks. Antoni Kilian), Krasne (ks. Leon Załęski), Wola Rafałowska (ks. Franciszek Wolszleger), Majdan Królewski (ks. Franciszek Miecznikowski), Słocina (ks. Wincenty Skibiński, któremu pomagał organista Szymon Grzywiński), Trzciana (ks. Franciszek Jamrowicz), Markowa (ks. Sebastian Sokalski), Zagórzany (ks. Jan Praszałowicz), Brzeźnica (ks. Franciszek Nitsch), Wielopole Skrzyńskie (ks. Dominik Sosnowski)²¹. Łącznie było to 17 miejscowości, z czego większość to wsie.

W następnym roku szkolnym (1818/19), tym razem według szematyzmu diecezji przemyskiej na 1819 r., proboszczowie uczyli w szkołach

¹⁷ E. Podgórska, *dz. cyt.*, s. 263.

¹⁸ C. Major, *Galicyjskie szkolnictwo pedagogiczne w latach 1775-1871*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, R. 10, 1967, z. 3, s. 369-370.

¹⁹ E. Podgórska, *dz. cyt.*, s. 251.

²⁰ S. Dydek, *Stara Wieś. Z dziejów wsi i sanktuarium, Brzozów 1996*, s. 124.

²¹ *Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1818*, Lwów [1818], s. 471-485.

parafialnych w 34 miejscowościach: Krasieczyn (ks. Tomasz Przybyłowicz wraz z organistą Janem Kalinowskim), Babice (ks. Grzegorz Dąbkowski wraz z organistą Sebastianem Śliwińskim), Kaszyce (ks. Franciszek Dąbrowski wraz z organistą Andrzejem Mikulskim), Krzywca (ks. Antoni Wołczyński wraz z organistą Sebastianem Frankowskim), Wojutyce (ks. Kazimierz Będziński wraz z organistą Kazimierzem Galarskim), Besko (ks. Feliks Wojtuniewski), Zarszyn (ks. Florian Barański), Jasionów (ks. Walenty Żurowski), Domaradz (ks. Sylwester Wisłocki), Blizne (ks. Kazimierz Zacharski), Rymanów (ks. Wincenty Giebułtowicz), Słocina (ks. Wincenty Skibiński, któremu pomagał organista Szymon Grzywiński), Wola Rafałowska (ks. Franciszek Wolszleger), Krasne (ks. Leon Załęski), Gniewczyna (ks. Antoni Kilian wraz z organistą Janem Skwarczyńskim), Markowa (ks. Sebastian Sokalski wraz z wikarym Pawłem Sokalskim), Boguchwała (ks. Wenanty Witowski wraz z organistą Antonim Podgórskim), Majdan Królewski (ks. Franciszek Miecznikowski), Trzciana (ks. Franciszek Jamrowicz), Wrzawy (ks. Ignacy Lisowski wraz z organistą Janem Wróblewskim), Jedlicze (ks. Walenty Karwowski wraz z organistą Tomaszem Zygmunowiczem), Dobrzechów (ks. Florian Winkler wraz z organistą Pawłem Januszkiewiczem), Bieźdzedza (ks. Jakub Kąkolowski), Frysztak (ks. Stanisław Hołdziński wraz z organistą Bartłojem Pozdańskim), Zagórzany (ks. Jan Przaszłowicz), Turza (ks. Tomasz Ortyński), Lubcza (ks. Kazimierz Kalinowski), Brzeźnica (ks. Franciszek Nitsch wraz z pomocnikiem), Pustków (ks. Franciszek Nitsch wraz z pomocnikiem), Brzeziny (ks. Jakub Kulach z pomocnikiem organistą Janem Mierzińskim), Wielopole Skrzyńskie (ks. Dominik Sosnowski z pomocnikiem), Góra Ropczycka (ks. Jan Maźniewski z pomocnikiem organistą Kacprem Stankowskim), Bolesław (ks. Paweł Hiliński z organistą Markiem Zawadzkiem) i Żabno (ks. Wincenty Szymański z pomocnikiem)²².

W roku szkol. 1818/19 prowadzeniem nauczania zajmowali się także wikarzy. Uczyli w 3 miejscowościach: Tuligłowy (ks. Ludwik Zbrożek), Trześniów (ks. Daniel Lipiński) i Lipinki (ks. Jan Kurek wraz z organistą Andrzejem Baczyńskim)²³.

²² *Consignatio scholarum nationalium in Dioecesi Premisliensi r. l. pro Anno 1819*, Przemyśl 1819, passim.

²³ Tamże.

Wspomniany wcześniej wykaz osób uczących w szkołach parafialnych w roku szkol. 1818/19 zawiera także nazwiska 2 nauczycieli będących równocześnie organistami, czyli reprezentantami służby kościelnej: Piotra Krakowskiego (Grębów) i Pawła Kaszowicza (Jodłowa). Uczyli oni samodzielnie. Ponadto w 12 miejscowościach organiści pełnili funkcje pomocników nauczycieli, którymi byli proboszczowie²⁴. Wynika z tego, że łącznie pracowali oni w 17 szkołach. Można więc powiedzieć, że obecność organistów w placówkach tego typu bardzo mocno się zaznaczała. Ta kategoria służby kościelnej przez cały badany okres była najliczniej reprezentowana wśród osób świeckich zajmujących się nauczaniem. Stanowiło to konsekwencję długotrwałej praktyki kościelnej, a także austriackiej polityki szkolnej. Wspomniany zwyczaj narodził się jeszcze w początkach XVIII w. Stanowił efekt wzrastającego ubóstwa ludności oraz parafii, co prowadziło do tego, iż do czynności nauczycielskich zaczęto angażować pracowników wywodzących się ze służby kościelnej. W ten sposób unikano wydatków na dodatkową osobę opłacaną przez parafię. Zazwyczaj byli to organiści, znacznie rzadziej – kantorzy, czy inne osoby związane ze świątynią²⁵. Warto jednak zwrócić uwagę, że nie można tym przedstawicielom służby kościelnej automatycznie przypisywać pełnienia funkcji edukacyjnych. Bowiem w bardzo wielu parafiach ich rola ograniczała się wyłącznie do czynności muzyczno-śpiewaczych. Dowodów na taki stan w dokumentach kościelnych z okresu przedrozbiorowego można znaleźć bardzo dużo. Sytuacja taka panowała również w początkach ery galicyjskiej, czego dowodzi przykład dek. jasielskiego, gdzie w 1780 r. na 13 parafii, tylko w 6 organiści zajmowali się nauczaniem²⁶. Z kolei w 1788 r. w dek. samborskim w 15 kościołach zatrudniano organistów, z których jednak żaden nie nauczał. Natomiast w 3 parafiach dekanatu (Rychcice, Wojutycze, Winniki) zajęciem tym zajmowali się księża, mimo że byli tam organiści²⁷. I tak w Winnikach i Wojutyczach nauczanie prowadzili proboszczowie, natomiast w Rychcicach – wikary²⁸. Organistów zatrudniano do nau-

²⁴ Tamże.

²⁵ R. Pełczar, *Szkolnictwo parafialne w ziemi przemyskiej i sanockiej (XIV-XVIII w.)*, Warszawa 1998, s. 140-142.

²⁶ Archiwum Archidiecezjalne w Przemyśle [dalej: AAP], sygn. 312, s. 3-26.

²⁷ Tamże, sygn. 343, s. 73, 98.

²⁸ Tamże, sygn. 343, s. 73.

czania dzieci tylko wtedy, gdy (według kościelnych przełożonych) posiadali wymagane umiejętności i wiedzę. Reprezentatywny dla ostatniego ćwierćwiecza XVIII w. jest zapis w protokole wizytacji dziekańskiej parafii Haczów z 1783 r.: „Organista przy kościele wykształcony i do nauczania dzieci zdolny”²⁹.

Szczegółową analizę obecności duchownych oraz organistów w społeczności nauczycielskiej szkół parafialnych umożliwiają zestawienia imienne, zawarte w szematyzmach szkolnych diecezji przemyskiej oraz tarnowskiej. W tabeli 1 prezentuję strukturę kadry pedagogicznej szkół diecezji przemyskiej dla okresu lat szkol. 1818/19-1867/68. Uwzględniłem w niej wszystkie osoby nauczające, czyli samodzielnych nauczycieli oraz ich pomocników, którzy najczęściej wspierali swych proboszczów.

Analizując tabelę 1 należy pamiętać, że w szematyzmach widoczny był brak konsekwencji w stosowaniu określeń odnośnie osób uczących. Dotyczy to zwłaszcza organistów. Dlatego tabela daje jedynie przybliżony obraz struktury kadry nauczającej.

Dane zawarte w tabeli 1 wskazują na pierwszorzędną rolę duchowieństwa, przede wszystkim proboszczów, w wykonywaniu czynności nauczycielskich. Widoczne to było szczególnie w okresie do końca lat 50. XIX w. Najwięcej księży zajmowało się nauczaniem w latach 30. i 40. XIX w. (w roku szkol. 1823/24 – prawie 60% ogółu kadry nauczającej, w roku szkol. 1833/34 – prawie 70%, a w roku szkol. 1843/44 – ponad 67%). Jeszcze w roku szkol. 1858/59 odsetek ten wynosił ponad 35%. Dopiero w następnych latach dość znacząco się obniżył. I tak w roku szkol. 1867/68 na 139 osób zajmujących się nauczaniem było już tylko 17 proboszczów oraz administratorów (12%). Najwięcej proboszczów uczyło w szkołach dek. rzeszowskiego. Przykładowo w roku szkol. 1855/56 na 17 placówek prowadzili edukację w 11 (65% kadry nauczycielskiej). Warto również odnotować fakt, że w tym roku stanowili oni 100% obsady w 6 szkołach parafialnych w dek. samborskim³⁰.

²⁹ S. Rymar, *dz. cyt.*, s. 140.

³⁰ R. Pelczar, *Rola duchowieństwa w rozwoju szkolnictwa parafialnego na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772-1869*, [w:] *Z dziejów regionów Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.*, red. M. Stolarczyk, J. Kuzicki, P. Grata, Rzeszów 2008, s. 299-300.

Tab. 1 Kadra nauczycielska rzymskokatolickich szkół parafialnych w diecezji przemyskiej w latach 1818-1868

Rok szkolny	Proboszcz/ administrator	%	Wikary	%	Inny duchowny	%	Organista- nauczyciel	%	Organista- pomocnik	%	Nauczyciel świecki	%	Ogółem nauczycieli
1818/19	32	47,7	5	7,4	1	1,4	2	2,9	17	25,3	10	14,9	67
1823/24	16	59,2	2	7,4	0	0	1	3,7	6	22,2	2	7,4	27
1828/29	16	40,0	1	2,5	0	0	8	20,0	4	10,0	11	27,5	40
1833/34	25	69,4	1	2,7	0	0	5	13,8	1	2,7	4	11,1	36
1838/39	20	71,4	0	0	0	0	5	17,8	0	0	3	10,7	28
1843/44	54	67,5	3	3,7	0	0	13	16,2	0	0	10	12,5	80
1848/49	59	56,1	2	1,9	3	2,8	26	24,7	0	0	15	14,2	105
1853/54	48	42,1	6	5,2	2	1,7	41	35,9	1	0,8	16	13,9	114
1858/59	38	35,5	5	4,6	2	1,8	37	34,5	2	1,8	23	21,4	107
1863/64	25	19,5	3	2,3	1	0,7	48	37,5	3	2,3	48	37,5	128
1867/68	17	12,0	1	0,7	1	0,7	48	34,5	1	0,7	71	51,0	139

Źródło: Schematyzmy rzymskokatolickich szkół ludowych na lata 1819-1868, passim.

W szkołach parafialnych diecezji przemyskiej zajęcia realizowali także wikarzy. Nie było ich wielu. W latach szkolnych ujętych w tabeli 1 ich liczebność zamykała się w cyfrach 0-6.

Także niewielki udział w pracy pedagogicznej mieli księża zakonni. Prowadzili nauczanie tylko w kilku miejscowościach (Sąsiadowice, Borek Stary, Wielkie Oczy i Kalwaria Paławska), w których posiadali swe klasztory. W latach ujętych tabelą ich obecność miała miejsce maksymalnie w 3 szkołach. Nauczanie w szkołach parafialnych realizowali zazwyczaj gwardianie lub przeorzy. W Sąsiadowicach szkoła prowadzona przez karmelitów z miejscowego klasztoru pojawiła się w szematyzmach szkolnych w 1819 r. Uczył w niej wówczas (do 1821 r.) przeor ks. Wiktor Klimkiewicz. Od 1822 r. nauczanie realizował organista, posiadający status pomocnika nauczyciela³¹. W Borku Starym dominikanie z miejscowego konwentu uruchomili szkołę w 1848 r. Pierwszym nauczycielem został przeor, ks. Wacław Góralik. W 1850 r. w wykazach nauczycieli figurował już kolejny przeor – ks. Cyryn Irlwek, który uczył do 1852 r. W 1853 r. zastąpił go ks. Dominik Babel (również przeor), nauczający do 1858 r. Następnym pedagogiem został na krótko ks. Augustyn Kolarz (1859 r.). W 1860 i 1861 r. w źródłach wykazany jest znowu ks. D. Babel. Natomiast w 1862 i 1863 r. uczył kolejny przeor – ks. Mateusz Kietowicz³². Z kolei w Wielkich Oczach dominikanie przejęli nauczanie w szkole parafialnej po kilku latach jej działalności. Po raz pierwszy zostali ujęci w oficjalnych wykazach kościelnych w 1849 r. Uczyli jednak krótko, bo do 1851 r. Później czynność tę wykonywał, podobnie jak w początkach działalności szkoły, organista³³. W przypadku Kalwarii Paławskiej od chwili uruchomienia szkoły, tj. od 1845 r., uczyli franciszkanie. Pierwszym nauczycielem został gwardian konwentu ks. Hieronim Głód. Od 1846 r. edukowaniem dzieci zajmował się kolejny gwardian – ks. Karol Burdziński. Czynność tę wykonywał jeszcze w 1851 r. W 1852 r. nauczanie przejął wikary. Od 1853 r. do pracy w szkole powrócił ks. K. Burdziński, który uczył do 1858 r.

³¹ *Szematyzmy rzymskokatolickich szkół ludowych diecezji przemyskiej na lata 1819-1822*, bs.

³² *Szematyzmy rzymskokatolickich szkół ludowych diecezji przemyskiej na lata 1848-1863*, passim.

³³ *Szematyzmy rzymskokatolickich szkół ludowych diecezji przemyskiej na lata 1849-1851*, passim.

W latach 1959-1867 nauczał nowy gwardian – ks. Innocenty Nycz. W 1868 r. edukację przejął ks. Edmund Pawlik, prawdopodobnie także franciszkanin³⁴. Natomiast w Starej Wsi w początkach lat 40. XIX w. przez krótki okres naukę prowadził ks. Maciej Czyhir – rektor miejscowego kolegium jezuickiego. Zachowane informacje pozwalają bliżej scharakteryzować tę sylwetkę. Urodził się 22 II 1795 r., zmarł 3 VIII 1868 r. w Łańcucie. Lata młodości spędził w Rosji. Kształcił się w kolegium jezuickim w Połocku. Następnie wykładał retorykę w kolegiach w Mohylewie, Orszy i Witebsku. Gdy władze carskie usunęły jezuitów z Rosji przeniósł się do Galicji. W latach 1823-1827 studiował teologię w Starej Wsi i Tyńcu. Od 1828 do 1834 r. był profesorem retoryki, etyki i matematyki w kolegium w Starej Wsi. W latach 1840-1843 pełnił funkcję rektora tego kolegium oraz magistra nowicjatu działającego przy nim. W 1843 r. został przeniesiony na stanowisko rektora kolegium w Tarnopolu³⁵.

Gdy uwzględnimy wszystkie powyższe kategorie księży, otrzymamy bardzo duży odsetek nauczycieli wywodzących się ze stanu duchownego, co wskazuje na ich pierwszorzędą rolę w prowadzeniu szkół parafialnych. Dla przykładu w roku szkol. 1818/19 wszystkich nauczycieli-księży było 38, co stanowiło prawie 57% ogółu kadry nauczycielskiej. Natomiast w roku szkol. 1843/44 na 80 nauczycieli aż 57 (ponad 71% ogółu) reprezentowało stan duchowny. W następnych latach uwidocznił się mocny odpływ księży ze społeczności pedagogów tych szkół. I tak np. w roku szkol. 1853/54 było ich już tylko 56 na 114 (49%). Zaś w roku szkol. 1867/68 – zaledwie 19 (14%). Ich miejsce zajmowali nauczyciele-organisci lub nauczyciele świeccy, niezwiązani z instytutacją parafii.

W myśl austriackiej ustawy oświatowej z 1805 r. w państwowych szkołach trywialnych stanowisko nauczyciela miało być łączone z funkcją organisty. Tę praktykę realizowano także w szkołach parafialnych, stanowiących agendę parafii. Najczęściej osoby te prowadziły nauczanie samodzielnie. Zdarzały się także przypadki, że pełniły one funkcję pomocników nauczycieli. Na ich miejsce wśród społeczności

³⁴ *Szematyzmy rzymskokatolickich szkół ludowych diecezji przemyskiej na lata: 1845, s. 11; 1853, s. 12; 1858, s. 10; 1859, s. 11; 1867, s. 11; 1868, s. 16.*

³⁵ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995, opr. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 114.*

nauczycielskiej wskazują dane zawarte w tabeli 1. Wynika z nich, że organistom do końca lat 30. XIX w. funkcję nauczyciela powierzano dość rzadko. Corocznie czyniono to zaledwie w kilku szkołach. Dopiero od lat 40. XIX w. organiści coraz częściej zajmowali się nauczaniem. Najwięcej organistów-nauczycieli było w latach 60. XIX w. Przykładowo w roku szkol. 1863/64 stanowili ponad 37% ogółu kadry nauczycielskiej, a w roku szkol. 1867/68 – ponad 34%. Natomiast odwrotny proces miał miejsce w przypadku organistów-pomocników nauczycieli. Najwięcej było ich w początkach analizowanego okresu, tzn. w końcu drugiego dziesięciolecia i w początkach lat 20. XIX w. Dane z roku szkol. 1818/19 mówią o 17 takich osobach (na 67 uczących). Stanowiło to ponad 25% kadry pedagogicznej. W roku szkol. 1823/24 organistów-pomocników było ponad 22%. W kolejnych latach systematycznie ich ubywało i pojawiali się już tylko w pojedynczych przypadkach lub nawet ich zupełnie brakowało. Grupę pomocników nauczycieli tworzyli nie tylko organiści, lecz także osoby świeckie spoza służby kościelnej. Generalnie udział w niej tych pierwszych nie był zbyt duży. Przykładowo w roku szkol. 1824/25 wśród 6 pomocników nauczycieli było 5 organistów. Z kolei w roku szkol. 1834/35 wśród 3 pomocników nauczycieli był 1 organista. Jak ukazuje zestawienie zawarte w tabeli 1 organiści bardzo aktywnie włączali się w pracę szkół parafialnych w charakterze nauczycieli oraz ich pomocników. Największą aktywność wykazywali w końcu drugiego dziesięciolecia i w początkach lat 20. XIX w. Przykładowo w roku szkol. 1818/19 stanowili oni ponad 28% ogółu kadry pedagogicznej, w roku szkol. 1828/29 – 30%. W następnych latach organiści rzadziej byli wykazywani w charakterze nauczycieli. Sytuacja uległa zmianie w drugiej połowie lat 40. XIX w. Odtąd rola pedagogiczna organistów stawała się coraz bardziej widoczna. W latach 60. XIX w. corocznie stanowili oni ok. 35-40% kadry pedagogicznej szkół parafialnych.

Duchowieństwo oraz organiści mieli także znaczący wkład w prowadzenie nauczania w szkołach parafialnych diecezji tarnowskiej. Analizę tego problemu umożliwiają zestawienia imienne zawarte w szematyzmach szkolnych tej diecezji. Na ich podstawie prezentuję strukturę kadry pedagogicznej dla okresu lat szkol. 1835/36-1869/70 (tabela 2). Uwzględniłem w niej wszystkie osoby nauczające, czyli nauczycieli oraz pomocników nauczycieli.

Tab. 2 Kadra nauczycielska szkół parafialnych i filialnych w diecezji tarnowskiej w latach 1835-1870

Osoba nauczająca	1835/ 1836	%	1843/ 1844	%	1855/ 1856	%	1864/ 1865	%	1867/ 1868	%	1869/ 1870	%
proboszcz/ administrator	3	3,6	18	11,3	14	13,4	5	4,9	5	5,1	5	4,7
wikary/ inny duchowny	1	1,2	5	3,1	0	0	1	0,9	0	0	0	0
organista i nauczyciel	4	4,8	53	33,3	60	57,6	66	64,7	64	65,9	62	58,4
nauczyciel pro wizoryczny	1	1,2	4	2,5	1	0,9	5	4,9	3	3,0	8	7,5
nauczyciel	71	86,5	68	42,7	23	22,1	23	22,5	22	22,6	27	25,4
pomoceńnik pro wizoryczny	2	2,4	11	6,9	6	5,7	2	1,9	3	3,0	4	3,7
Razem	82	100	159	100	104	100	102	100	97	100	106	100

Źródło: Schematyzmy szkół ludowych diecezji tarnowskiej na lata 1836-1870, passim.

Jak wskazuje tabela 2 udział w prowadzeniu edukacji osób związanych z Kościołem oraz służbą kościelną w diecezji tarnowskiej wyglądał trochę inaczej, niż miało to miejsce w diecezji przemyskiej. Chodzi tu zwłaszcza o księży parafialnych. Stosunkowo rzadko i przez krótki okres w zajęcia tego rodzaju angażowali się proboszczowie. Spośród analizowanych lat ich największy udział miał miejsce w roku szkol. 1855/56, kiedy to stanowili ponad 13% kadry pedagogicznej. Kolejne lata przynosiły coraz mniejszą edukacyjną aktywność rządców parafii. W rezultacie w roku szkol. 1869/70 uczyli oni jedynie w 5 szkołach (Ptaszkowa, Przyszowa, Chomranice, Żeleznikowa Wielka i Rzyki)³⁶.

O wiele rzadziej w działania edukacyjne włączali się wikarzy. Sytuacja wyglądała analogicznie do diecezji przemyskiej. Można tu mówić o pojedynczych przypadkach ich pracy szkolnej i to tylko w niektórych latach.

Analiza tabeli 2 pokazuje także, że początkowo w okresie w niej analizowanym było mało pedagogów wywodzących się z grona organistów. W roku szkolnym 1835/36 uczyło ich jedynie czterech (ok. 5% społeczności nauczycielskiej). Dopiero później udział organistów w prowadzeniu nauczania bardzo poważnie wzrósł. Już w roku szkol. 1843/44 stanowili oni $\frac{1}{3}$ kadry pedagogicznej szkół parafialnych, a dwadzieścia lat później – prawie $\frac{2}{3}$ ogółu. W kolejnych latach osób tych zaczęło powoli ubywać. Jednak nadal tworzyli liczną grupę, czego dowodzi fakt, że jeszcze w roku szkol. 1869/70 stanowili ponad 59% kadry nauczycielskiej.

Na podstawie analizy danych odnoszących się do lat uwzględnionych w tabeli 2 należy stwierdzić, że w roku szkol. 1835/36 wśród kadry nauczającej wykazanych było 4 nauczycieli-organistów i 4 księży³⁷. W 3 miejscowościach (Lisia Góra, Bieżanów, Kamionka) uczyli proboszczowie. Natomiast w Szczyrzycu zajęcia realizował zakonnik z tamtejszego klasztoru cysterskiego (Placyd Szczepański)³⁸. Z kolei w roku szkol. 1843/44 w gronie prawie 160 osób zatrudnionych w szkołach parafialnych było 23 duchownych, z tego 18 proboszczów i 5 wikarych. Łącznie stanowili ponad 14% społeczności nauczycielskiej. Nauczyciele-organisci prowadzili wtedy szkoły w 53 miejscowościach.

³⁶ *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej diecezji na rok 1870*, Tarnów 1869, passim.

³⁷ *Schematismus des Gesamten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diöcese l. R. Angestellten Lehrpersonals für das Jahr 1836*, Tarnów 1836, s. 117-142.

³⁸ Tamże, s. 120, 125, 132, 134.

Dodatkowo w 10 placówkach organiści pełnili funkcję pomocników nauczycieli-proboszczów. Ogółem przedstawiciele tej grupy służby kościelnej było 63 (na łączną liczbę 159 osób uczących), co dawało prawie 40% kadry pedagogicznej. W roku szkol. 1859/60 wśród kadry nauczającej dominowali nauczyciele-organiści, których było prawie 64%. W tym roku nie odnotowano obecności w szkołach organistów-pomocników nauczycieli. Znaczny był wówczas także udział księży (11 proboszczów i 2 wikarych). Razem stanowili oni 11,5% ogółu uczących. Do nietypowej sytuacji doszło w Międzybrodziu, gdzie nauczycielem był proboszcz ks. Jan Fitak, a pomocnikiem nauczyciela – wikary ks. Józef Pabijan³⁹. W roku szkol. 1864/65 nauczaniem zajmowało się 6 osób ze stanu duchownego (5 proboszczów oraz 1 zakonnik). Nauczyciele-organiści uczyli w 66 szkołach, a dodatkowo w jednej organista był pomocnikiem nauczyciela (proboszcza)⁴⁰. Ogółem stanowili oni prawie 66% osób pracujących w tych placówkach. W roku szkol. 1867/68 wśród osób nauczających organiści zdecydowanie dominowali, gdyż pracowali w 65 miejscowościach (w 64 uczyli samodzielnie a w 1 pomagali proboszczowi). Stanowili ponad 67% kadry pedagogicznej. Proboszczowie uczyli w 5 szkołach: Ptaszkowa (ks. Wojciech Kozak), Chomranice (ks. Edward Kopski), Łomnica (ks. Bartłomiej Mamakiewicz) i Rzyki (ks. Jan Bobczyński)⁴¹. Dwa lata później (1869/70) sytuacja wyglądała dość podobnie. I tak w 106 placówkach zajęcia realizowało 63 organistów (ponad 59% nauczycieli). Z tego 62 uczyło samodzielnie, a 1 (Rzyki) był pomocnikiem proboszcza. Ponadto nauczanie prowadziło 5 proboszczów (Ptaszkowa, Przyszowa, Chomranice, Żeleznikowa Wielka i Rzyki)⁴². Jak dowodzą powyższe informacje częstą praktyką była praca proboszcza (w charakterze nauczyciela) wraz z organistą, który spełniał funkcję pomocnika nauczyciela.

Zatrudnianie w szkołach parafialnych organistów miało pewien mankament, a mianowicie taki, że zajmując się różnymi sprawami kościelnymi, niekiedy musieli odkładać na bok zajęcia szkolne albo pozostawiać

³⁹ *Schematismus des Gesamten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diöcese angestellten Lehrpersonals für das Jahr 1860*, Tarnów 1860, s. 54.

⁴⁰ *Szematyzm obejmujący wszystkich nauczycieli przy szkołach narodowych w tarnowskiej diecezji biskupiej obrządku łacińskiego znajdujących się na rok 1865*, Tarnów 1864, passim.

⁴¹ *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej diecezji na rok 1868*, Tarnów 1867, passim.

⁴² *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej diecezji na rok 1870*, passim.

dzieci w klasie bez nadzoru. W takich sytuacjach wyręczał się starszymi uczniami, którzy ich na pewien czas zastępowali, opiekując się resztą uczniów i ćwicząc z nimi przerobiony materiał⁴³. Ponadto w wielu placówkach nauczyciele-organisci byli słabo wyedukowani, mieli niechętny stosunek do pracy pedagogicznej oraz zaniedbywali szkołę i uczniów⁴⁴. Dostrzegając te problemy organizacyjne władze biskupie dążyły do poprawy sytuacji w kwestii przygotowania dydaktycznego kandydatów na nauczycieli szkół ludowych niższego typu. Dlatego w Tarnowie tamtejszy biskup Franciszek Zachariasiewicz (1836–40) założył Szkołę Organistowską. Także biskup przemyski Michał Korczyński (1834–1839) utworzył w tym czasie w Przemyśle Szkołę Organistów, w której oprócz kształcenia w zakresie muzyki, przyszli organisci dodatkowo, w prowadzonej przy tym zakładzie preparandzie, mogli zdobyć wymagane kwalifikacje pedagogiczne do nauczania w szkołach parafialnych. Instytucja ta dostarczała pewną grupę nauczycieli-organistów do omawianych placówek⁴⁵. Niestety, posiadam jedynie częściowe zestawienia ilościowe uczniów tego zakładu (tabela 3). Pochodzą one z lat 1860–1868. Z zestawień wynika, że w tym okresie naukę w szkole pobierało 32 słuchaczy. Była to więc liczba niewielka w stosunku do ilości aktualnie działających w diecezji przemyskiej szkół parafialnych.

Tab. 3 Słuchacze diecezjalnej Szkoły Organistów w Przemyśle w latach 1860–1868

Rok szkolny	Liczba słuchaczy	Rok szkolny	Liczba słuchaczy
1860/61	5	1864/65	4
1861/62	3	1865/66	4
1862/63	4	1866/67	4
1863/64	4	1867/68	4

Źródło: *Szematyzmy szkół ludowych diecezji przemyskiej na lata 1861–1868, passim.*

⁴³ M. Pelczar, A. Lorens, *Sześćset lat doli i niedoli Krościenka Wyżnego i Iskrzyni 1350–1950*, Krościenko Wyżne [1997], s. 224.

⁴⁴ W. Kalinka, *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim*, Paryż 1853, s. 45.

⁴⁵ B. Kumor, *dz. cyt.*, s. 115; W. Sarna, *Biskupi przemyscy obrz. łac.*, cz. II, Przemyśl 1910, s. 530; W. Gaj-Piotrowski, *dz. cyt.*, s. 36–37.

Czasami obowiązek nauczania w szkołach parafialnych przekazywano także innym pracownikom kościelnym. Dotyczyło to początkowych lat okresu austriackiego. Przykładowo w Kańczudzie w 1775 r. był co prawda organista, jednak uczył „kantor, czyli bakałarz”⁴⁶. Zdarzały się także przypadki prowadzenia nauczania przez jeszcze innych przedstawicieli służby kościelnej. Np. w Nowym Mieście (według relacji z lat 1781-1789) zajęcie to wykonywał w swym domu kalikancista⁴⁷.

Bardzo często osoby związane z parafią (księża i organiści) pracowały w miejscowych szkołach parafialnych przez prawie cały okres działalności tych placówek. Dowodzi tego przykład miasteczka Zarszyn, gdzie w tamtejszej szkole od 1787 do 1820 r. nauczali organiści. Zaś później (do 1837 r.) uczyły bliżej nieznane osoby wywodzące się spośród mieszkańców. W 1837 r. nowy proboszcz ks. August Przylibski ponownie uruchomił szkołę, lokalizując ją w budynku przeznaczonym dla wikarego. Nauczycielem został organista. Osoby o takim statusie zawodowym uczyły tam do 1859 r. Byli to: Jan Przylibski (1840-1847) oraz Jan Jajko (1847-1859)⁴⁸. W 1859 r. szkoła uzyskała status trywialnej. Dopiero wtedy nauczaniem zajął się zawodowy nauczyciel. Z kolei w Krościenku Wyżnym najpierw (w latach 1843-1852) uczył proboszcz ks. Andrzej Ujejski. Od 1853 do 1862 r. zajęcia prowadził organista Michał Pojnar, a dopiero od 1862 r. jego obowiązki pedagogiczne przejął zawodowy nauczyciel Ludwik Nowak⁴⁹. Już w oparciu o powyższe przykłady warto zauważyć, że wielu nauczycieli-organistów zajmowało się tym zajęciem przez wiele lat swego życia.

W przypadku szkół trywialnych działających w diecezji przemyskiej w pierwszych dziesięcioleciach czasów zaborów widoczny był brak stosownie przygotowanych nauczycieli. Ich miejsce (niejako z przymusu) musieli zająć księża, zwłaszcza proboszczowie. Niestety, państwowe wykazy osób nauczających w placówkach tego typu (z podaniem ich ewentualnych dodatkowych funkcji) dotyczą dopiero

⁴⁶ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 4887/II, s. 23, 31.

⁴⁷ AAP, sygn. 302, k. 18; sygn. 303, s. 6.

⁴⁸ W. Bętkowski, *Z historii szkoły zarszyńskiej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1961, nr 1, s. 102.

⁴⁹ R. Pelczar, *Szkolnictwo w Krościenku Wyżnym do 1918 r.*, [w:] *Dzieje oświaty w Krościenku Wyżnym w latach 1417-1999*, red. B. Lorens, E. Marszałek, Krosno 2011, s. 21.

roku szkol. 1817/18. W tym roku na terenie diecezji przemyskiej proboszczowie uczyli w następujących szkołach trywialnych: Komarno (ks. Józef Grabowski), Strzałkowie (ks. Franciszek Staśkiewicz, któremu pomagał organista Wojciech Pawlewicz), Felsztyn (ks. Andrzej Niedobyłski), Turka (ks. Kazimierz Będziński, z którym uczył karmelita z Sąsiadowic Grzegorz Czynkiewicz), Rymanów (ks. Wincenty Giebułtowicz), Jaśliśka (ks. Józef Krupski), Bircza (ks. Jan Jandziński) i Czudec (ks. Antoni Moczek)⁵⁰. Były to wyłącznie miejscowości typu miejskiego. W następnym roku (1818/19), według szematyzmu diecezji przemyskiej na 1819 r., proboszcz uczył tylko w szkole trywialnej w Felsztynie (ks. Andrzej Niedobyłski). Był to więc pojedynczy przypadek⁵¹. Jak można stwierdzić po analizie tabeli 3 (dotyczącej okresu lat 1818-1868), wśród osób uczących w szkołach trywialnych w latach późniejszych proboszczowie pojawiali się tylko wyjątkowo. Ich miejsce zajęli zawodowi nauczyciele.

W pewnych sytuacjach w szkołach trywialnych tej diecezji korzystano także z usług wikarych. I tak w roku szkol. 1818/19 uczyły 3 takie osoby: ks. Józef Grabowski (Komarno), ks. Tomasz Błaż (Lesko) i ks. Hiacynt Noskiewicz (Kańczuga)⁵². Do nietypowej sytuacji doszło w 1869 r. w Tyczynie, gdy w trakcie roku szkolnego zabrakło nauczyciela (Adama Protywińskiego). Jeszcze tego samego dnia jego obowiązki przejął wikary ks. Marcin Biały, który dotychczas uczył w tej szkole religii. Pomagał mu Stanisław Krokowski, nauczyciel tymczasowy ze szkoły gminnej w sąsiedniej Hermanowej. Osobę z wymaganymi kwalifikacjami pedagogicznymi zatrudniono dopiero w roku następnym⁵³.

W myśl ustawy z 1805 r. w szkołach trywialnych stanowisko nauczyciela miało być łączone z funkcją organisty. Stąd też osoby te tworzyły w nich liczną grupę pedagogów, posiadając zazwyczaj status nauczycieli prowizorycznych.

⁵⁰ *Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1818*, s. 471-485.

⁵¹ *Consignatio scholarum nationalium in Dioecesi Premisliensi r. l. pro Anno 1819*, bs.

⁵² Tamże.

⁵³ F. Małak, *Dzieje parafii Tyczyn*, Tyczyn 1996, s. 168; *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1868*, Jasto 1867, s. 18; *Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1871*, Lwów 1871, s. 420.

Tab. 4 Kadra nauczycielska rzymskokatolickich szkół trywialnych koedukacyjnych w diecezji przemyskiej w latach 1818-1868

Rok	Proboszcz/ administrator	Wikary/ inny duchowny	Organista- nauczyciel	Organista- pomocnik	Nauczyciel świecki	Ogółem nauczycieli
1818/19	1	3	1	0	66	71
1823/24	1	1	0	0	71	73
1828/29	0	0	0	0	75	75
1833/34	0	0	0	0	71	71
1838/39	1	1	1	0	75	78
1843/44	0	0	0	0	78	78
1848/49	0	0	0	0	70	70
1853/54	0	0	1	0	74	75
1858/59	0	1	1	0	85	87
1863/64	0	0	18	0	118	136
1867/68	0	0	19	1	131	151

Źródło: Schematyzmy rzymskokatolickich szkół ludowych na lata 1819-1868, passim.

Uwaga: W tabeli nie uwzględnitem nauczycielek zatrudnianych w części szkół do prowadzenia zajęć praktycznych z dziewczętami.

Według tabeli 4 do końca lat 50. XIX w. szematyzmy szkolne diecezji przemyskiej wymieniały organistów tylko sporadycznie. Natomiast w latach sześćdziesiątych tego stulecia ich liczba znacznie wzrosła. W roku szkol. 1863/64 zajęciom pedagogicznym oddawało się 18 organistów (stanowili ponad 13% kadry nauczającej), natomiast 4 lata później czyniło to 20 osób (ponad 13% ogółu uczących).

Trochę inny obraz struktury kadry nauczycielskiej szkół tego typu rysuje się po analizie szematyzmów szkolnych diecezji tarnowskiej (tabela 5).

W roku szkol. 1835/36 szematyzm diecezji tarnowskiej nie wymienił ani jednego księdza lub organisty, który zajmowałby się nauczaniem. Z kolei w roku szkol. 1843/44 ujęty został tylko 1 organista, pełniący funkcję pomocnika nauczyciela w Ujanowicach⁵⁴. W następnych latach organiści-nauczyciele pojawiali się w szkołach znacznie częściej. I tak, np. w roku szkol. 1849/50 uczyli w 10 miejscowościach, a w 1852/53 – w 17⁵⁵. Zaś w roku szkol. 1855/56 pracowali w 28 placówkach, piastując stanowisko nauczyciela rzeczywistego lub nauczyciela tymczasowego. Łącznie stanowili wtedy 23,5% społeczności nauczycielskiej. W roku szkol. 1859/60 organiści pracowali w 49 szkołach, z czego w 46 uczyli samodzielnie, a w 3 byli pomocnikami nauczycieli. Wspólnie stanowili ponad 28% kadry nauczycielskiej. Zajęcia szkolne prowadził wówczas tylko 1 proboszcz. W roku szkol. 1864/65 przybyło uczących organistów, których było 54. Ponadto 2 organistów zatrudniano w charakterze pomocników nauczycieli. Odsetek tych osób w społeczności nauczycielskiej wynosił prawie 29%. W roku szkol. 1867/68 organiści pracowali w 72 szkołach, z czego w 67 uczyli samodzielnie, a w 5 byli pomocnikami nauczycieli (31%). Nauczaniem zajmował się tylko 1 proboszcz. Wreszcie w roku szkol. 1869/70 organiści pracowali w 66 szkołach, z czego w 61 uczyli samodzielnie, a w 5 byli pomocnikami nauczycieli (ponad 30%). Duchowni prowadzili zajęcia tylko w 2 placówkach.

⁵⁴ *Schematismus des Gesamten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diöcese l. R. Angestellten Lehrpersonals, für das Jahr 1844*, Tarnów [1844], s. 20.

⁵⁵ *Szematyzm obejmujący wszystkich nauczycieli przy szkołach narodowych w tarnowskiej diecezji biskupiej obrządku łacińskiego znajdujących się na rok 1850*, Tarnów [1850], passim; *Szematyzm obejmujący wszystkich nauczycieli przy szkołach narodowych w tarnowskiej diecezji biskupiej obrządku łacińskiego znajdujących się na rok 1853*, Tarnów [1853], passim.

Tab. 5 Kadra nauczycielska szkół trywialnych koedukacyjnych w diecezji tarnowskiej w latach 1835-1870

Osoba nauczająca	1835/ 1836	%	1843/ 1844	%	1855/ 1856	%	1859/ 1860	%	1864/ 1865	%	1867/ 1868	%	1869/ 1870	%
proboszcz/ administrator	0	0	0	0	0	0	1	0,5	1	0,5	1	0,4	1	0,4
wikary/ inny duchowny	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,4
organista i nauczyciel	0	0	0	0	28	23,5	46	26,5	54	28,4	67	28,8	61	28,2
nauczyciel prowizoryczny	9	13,4	3	4,1	17	14,2	33	19,0	14	7,3	6	2,5	8	3,7
nauczyciel	46	68,6	58	80,5	59	49,5	75	43,3	100	52,6	136	58,6	122	56,4
pomochnik prowizoryczny	12	17,9	11	15,2	15	12,6	18	10,4	21	11,0	22	9,4	23	10,6
Razem	67	100	72	100	119	100	173	100	190	100	232	100	216	100

Źródło: Schematyzmy szkół ludowych diecezji tarnowskiej na lata 1836-1870, passim.

W niektórych latach w części szkół w charakterze katechetów zatrudniano wikarych lub proboszczów. Dla przykładu w roku szkol. 1855/56 nauczaniem religii w 4 miejscowościach zajmowali się wikarzy, zaś w 1859/60 wikarzy oraz proboszczowie katechizowali w 14 szkołach.

Obecność nauczycieli-organistów w szkołach trywialnych stanowiła rezultat ustawy z 1805 r. nakazującej, aby w szkołach tego typu (wszędzie tam, gdzie to było możliwe) łączyć pracę pedagogiczną z posadą organisty, kościelnego lub inną posługą kościelną⁵⁶. Tym samym władze państwowe zgodziły się na kumulowanie przez nauczycieli funkcji oświatowych z innymi zajęciami zarobkowymi, aby w ten sposób zaradzić problemom materialnym wspomnianych osób⁵⁷. Przy okazji chciano włączyć w działania na rzecz utrzymania pedagogów również duchowieństwo katolickie. W rezultacie w szkołach trywialnych (podobnie jak w szkołach parafialnych) do najczęściej wykonywanych przez nauczycieli czynności pozaszkolnych zaliczano zajęcia organistowskie. Jednak początkowo (do 1815 r.), czyli w okresie, gdy szkoły tego typu zazwyczaj tworzone jedynie w miastach, nauczyciele zazwyczaj nie łączyli pracy edukacyjnej z kościelną. Dopiero od 1816 r., odkąd zaczęły się one mocniej upowszechniać we wsiach, zaistniała w tych miejscowościach potrzeba równoczesnego wykonywania przez nauczycieli obu funkcji. W diecezji przemyskiej propagatorem takich rozwiązań był bp Michał Korczyński. Podobne działania podejmował także biskup tarnowski J. G. Wojtarowicz (1840-50)⁵⁸. Jednak to rozwiązanie niosło wiele problemów organizacyjnych, zwłaszcza w wielkich parafiach, gdzie organiści mieli dużo pracy o charakterze religijnym. Toteż pojawiały się głosy, aby oddzielić tę funkcję od czynności pedagogicznych⁵⁹. Wynikało to z faktu, iż niejednokrotnie wykonywanie dodatkowych zajęć zarobkowych pogarszało jakość dydaktyki. Dlatego władze zwierzchnie

⁵⁶ K. Falkiewicz, *Rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1848-1898*, Lwów 1899, s. 84; S. Gruiński, *Dzieje szkolnictwa ludowego w Galicji*, cz. 1. *Czasy przed zaprowadzeniem autonomii 1772-1861*, Lwów 1916, s. 26.

⁵⁷ M. Krupa, *Szkolnictwo ludowe w obwodzie...*, s. 97; A. Jedynak, *Szkolnictwo elementarne w diecezji tarnowskiej za rządów biskupa J. G. Wojtarowicza (1840-1850)*, „Curranda”, R. 136, 1986, nr 1-3, s. 74.

⁵⁸ A. Jedynak, *dz. cyt.*, s. 74.

⁵⁹ A. Skoczek, *Rys historyczno-statystyczny szkół ludowych w Galicji 1772-1848*, Kraków 1869, s. 28-29.

nakazywały, aby czyniono to w sposób nie rzutujący negatywnie na realizację obowiązków pedagogicznych⁶⁰. Należy jednak zauważyć, że w części miejscowości (zwłaszcza miejskich) organiści nie pracowali w szkole lub prowadzili w niej wyłącznie naukę śpiewu. Przykładowo sytuacja taka miała miejsce ok. 1802 r. w Rozwadowie⁶¹.

Na wolne posady nauczycielskie w szkołach trywialnych i parafialnych ogłaszano publiczne konkursy. Dotyczyło to także stanowisk łączących pracę w szkole z pracą w kościele, co ilustruje tabela 6, zawierająca przykłady konkursów na funkcje nauczycieli-organistów z połowy lat 60. XIX w. Ogłaszał je najpierw cyrkuł, potem dozorca dystryktowi, a jeszcze później – konsystorz, który sam nominował osoby lub proponował je władzom krajowym do zatwierdzenia.

W latach 40. XIX w. sieć szkół ludowych w Galicji wzbogaciła się o szkoły gminne, które nie były uwzględniane w dotychczasowym systemie oświatowym. Tworzono je w Galicji Zachodniej, czyli w miejscowościach diecezji tarnowskiej oraz przemyskiej⁶². Ich rozwój nastąpił po uwłaszczeniu chłopów w 1848 r. Stało się tak dzięki nadaniu gminom pełnej niezależności od dworu w zakresie organizowania szkół początkowych. Zwykle zakładały je samorządy gminne lub proboszczowie i przez nich były one utrzymywane⁶³.

W diecezji przemyskiej pierwsze szkoły tego typu zorganizowano w połowie lat 40. XIX w. Ich kadra nauczycielska generalnie wywodziła się prawie wyłącznie z osób świeckich, ale nie związanych ze służbą kościelną. Wskazują na to dane zamieszczone w tabeli 7. Ponadto informują, że tylko wyjątkowo, i przez krótki czas, uczyły w nich osoby duchowne. I tak w roku szkol. 1849/50 w Błażkowej był to proboszcz z Brzysk ks. Ludwik Katyński⁶⁴. Z kolei w Wielowsi w latach 60. XIX w. (od 1861/62 do co najmniej roku szkol. 1867/68) w miejscowej szkole parafialnej, przemianowanej następnie na gminną, uczył proboszcz ks. Julian Leszczyński.

⁶⁰ J. Hoff, *Rozwój demograficzny, szkolnictwo, kultura Łańcuta i okolic w okresie autonomicznym*, [w:] *Łańcut. Studia i szkice z dziejów miasta*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 1997, s. 135.

⁶¹ W. Gaj-Piotrowski, *dz. cyt.*, s. 37.

⁶² A. Jedynak, *dz. cyt.*, s. 70.

⁶³ A. Jedynak, *dz. cyt.*, s. 70-71.

⁶⁴ *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. łac. na rok 1850*, Przemysł 1850, s. 20.

Tab. 6 Konkursy na posady nauczyciela-organisty w szkołach trywialnych i parafialnych diecezji przemyskiej w latach 1863-1866 (wykaz niepełny)

Data ogłoszenia	Miejscowość	Stanowisko	Pensja	Prawo prezenty
13 VII 1863 r.	Luteza	nauczyciel trywialny i organista	246 złr 75 kr.	proboszcz w porozumieniu z nadzorem szkolnym
8 I 1864 r.	Zaczemie	nauczyciel trywialny i organista	189 złr 85 kr.	proboszcz w porozumieniu z właścicielami Zaczemia
8 I 1864 r.	Osobnica	nauczyciel trywialny i organista	210 złr	Komisja Namiestnikowska w Krakowie
8 I 1864 r.	Polna	nauczyciel trywialny i organista	27 złr 5 kr.	proboszcz
8 I 1864 r.	Jasionów	nauczyciel parafialny i organista	63 złr w gotówce oraz naturalia	proboszcz w porozumieniu z gminą
8 I 1864 r.	Staszówka	nauczyciel trywialny i organista	189 złr	proboszcz
10 V 1865 r.	Osobnica	nauczyciel trywialny i organista	210 złr	Komisja Namiestnikowska w Krakowie
6 X 1865 r.	Binarowa	nauczyciel trywialny i organista	180 złr i dochód organisty	Komisja Namiestnikowska na wniosek proboszcza i gminy
18 XI 1865 r.	Moszczenica	nauczyciel trywialny i organista	210 złr	proboszcz, gmina i urząd powiatowy biecki
13 IV 1866 r.	Osobnica	nauczyciel trywialny i organista	210 złr	Komisja Namiestnikowska w Krakowie
25 IX 1866 r.	Staszówka	nauczyciel trywialny i organista	189 złr	proboszcz

Źródło: Archiwum Państwowe w Przemysłu, Zespół 274, sygn. 1, passim; „Kurenda Szkolna”, nr 2, Tarnów 1864, s. 1.

Tab. 7 Kadra nauczycielska szkół gminnych w diecezji przemyskiej
w latach 1844-1868

Osoba nauczająca	1844/ 1845	1847/ 1848	1849/ 1850	1852/ 1853	1854/ 1855	1857/ 1858	1860/ 1961	1862/ 1863	1865/ 1866	1867/ 1868
proboszcz/ administrator	-	-	1	-	-	-	-	1	1	1
organista i nauczyciel prowizoryczny	-	-	-	-	-	-	1	1	1	2
nauczyciel prowizoryczny	-	-	-	-	-	2	2	3	6	19
nauczyciel	9	13	14	17	19	12	8	28	24	23
Razem	9	13	15	17	19	14	11	33	32	45

Źródło: Schematyzmy rzymskokatolickich szkół ludowych na lata 1845-1868, passim.

Tylko sporadycznie w nauczanie angażowano wikarych. Jedną z takich osób był ks. Ignacy Węgrzynowicz z Zaczernia. Uczył on w szkole gminnej w Wysokiej Głogowskiej (należącej do parafii Zaczernie) w roku szkol. 1864/65. W tym samym okresie prowadził zajęcia również w szkole trywialnej w Zaczerniu⁶⁵. Także bardzo rzadko nauczaniem w szkołach gminnych zajmowali się organiści. Wynikało to prawdopodobnie z faktu, iż angażowani byli głównie do pracy nauczycielskiej w szkołach parafialnych lub trywialnych. Do niewielu osób, które edukowały dzieci w szkołach gminnych należał organista Ludwik Mromliński (Moraliniński) ze Staromieścia, który w latach szkolnych 1858/59-1862/63 pracował w Trzebowniku (należącym do parafii Staromieście)⁶⁶. Stało się tak prawdopodobnie dlatego, że w szkole parafialnej w siedzibie parafii zatrudniony był profesjonalny nauczyciel (Franciszek Szczepański). Wcześniej (od roku szkol. 1847/48 do 1852/53) Mromliński pracował w charakterze nauczyciela i organisty w szkole parafialnej w Staromieściu⁶⁷. Ponownie wrócił do tej szkoły w roku szkol. 1863/64⁶⁸. Pracował na tym stanowisku co najmniej do 1874 r.⁶⁹. Z kolei organista Walenty Lalicki z Dynowa uczył w roku szkol. 1866/67 i 1867/68 w 2 szkołach gminnych: Bartkowej i Ulanicy, dwóch największych wsiach parafii Dynów, do której należały 3 osady wiejskie⁷⁰.

W diecezji tarnowskiej szkoły gminne zaczęto organizować dopiero w latach 50. XIX w. Utworzono ich kilkanaście. Jednak bardzo poważny mankament organizacyjny stanowił brak kadry nauczycielskiej, co powodowało, że zazwyczaj były one nieczynne. Nauczanie udało się uruchomić zaledwie w kilku szkołach. Prowadziły je zazwyczaj osoby świeckie. Tylko w Mędrzychowie (parafia Bolesław) w roku

⁶⁵ *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1865*, Jasło 1864, s. 18, 19.

⁶⁶ *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1859*, Przemyśl 1859, s. 12; *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1863*, Jasło 1862, s. 16.

⁶⁷ *Schematismus der Volks-Schulen und des Lehrpersonals in der Przemysler Diöcese lat. Ritus für das Jahr 1848*, Rzeszów 1848, s. 16; *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1853*, Przemyśl 1853, s. 14.

⁶⁸ *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1864*, Jasło 1863, s. 18.

⁶⁹ *Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1874*, Lwów 1874, s. 444.

⁷⁰ *Szematyzm szkół ludowych diecezji przemyskiej na rok 1868*, s. 16.

szkol. 1867/68, 1868/69 i 1869/70 pracował ks. Marcel Zaremba⁷¹. Ponadto w Łękach Górnych w roku szkol. 1859/60 i 1860/61 uczył organista Tomasz Słowieński (Sławiński)⁷².

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu, sygn. 302, 303, 312, 343.
 Archiwum Państwowe w Przemyślu, Zespół 274, sygn. 1.
 Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 4887/II.

Źródła drukowane

Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1818, Lwów [1818].
Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1871, Lwów 1871.
Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1874, Lwów 1874.
Schematismus des Gesamten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diöcese l. R. Angestellten Lehrpersonals für das Jahr 1836, Tarnów 1836.
Schematismus des Gesamten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diöcese l. R. Angestellten Lehrpersonals, für das Jahr 1844, Tarnów [1844].
Szematyzm obejmujący wszystkich nauczycieli przy szkołach narodowych w tarnowskiej dyecezyi biskupiej obrządku łacińskiego znajdujących się na rok 1850, Tarnów [1850].
Szematyzm obejmujący wszystkich nauczycieli przy szkołach narodowych w tarnowskiej dyecezyi biskupiej obrządku łacińskiego znajdujących się na rok 1853, Tarnów [1853].

⁷¹ *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej dyecezyi na rok 1868*, s. 10; *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej dyecezyi na rok 1869*, Tarnów 1868, s. 10; *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej dyecezyi na rok 1870*, s. 11.

⁷² *Schematismus des Gesamten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diöcese angestellten Lehrpersonals für das Jahr 1860*, s. 15; *Schematismus des Gesamten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diöcese angestellten Lehrpersonals für das Jahr 1861*, Tarnów 1860, s. 15.

- Schematismus des Gesamnten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diöcese l. R. Angestellten Lehrpersonals, für das Jahr 1856*, Tarnów [1856].
- Schematismus des Gesamnten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diöcese angestellten Lehrpersonals für das Jahr 1860*, Tarnów 1860.
- Szematyzm obejmujący wszystkich nauczycieli przy szkołach narodowych w tarnowskiej dycezyi biskupiej obrzdku łacińskiego znajdujących się na rok 1865*, Tarnów 1864.
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej dycezyi na rok 1868*, Tarnów 1867.
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej dycezyi na rok 1869*, Tarnów 1868.
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej dycezyi na rok 1870*, Tarnów 1869.
- Consignatio scholarum nationalium in Dioecesi Premisliensi r. l....Anno 1819*, Przemyśl 1819.
- Consignatio scholarum nationalium in Dioecesi Premisliensi r. l....Anno 1820*, Przemyśl 1820.
- Consignatio scholarum nationalium in Dioecesi Premisliensi r. l....Anno 1821*, Przemyśl 1821.
- Consignatio scholarum nationalium in Dioecesi Premisliensi r. l....Anno 1822*, Przemyśl 1822.
- Status scholarum nationalium in dioecesi Premisliensi r. l. pro Anno 1824*, Przemyśl 1824.
- Status scholarum nationalium in dioecesi Premisliensi r. l. Anno 1829*, Przemyśl 1829.
- Status scholarum nationalium in dioecesi Premisliensi Ritus Latini Anno 1834*, Przemyśl 1834.
- Status scholarum nationalium in dioecesi Premisliensi Ritus Latini Anno 1839*, Przemyśl 1838.
- Schematismus der Volksschulen und des Lehrpersonals in der Przemysler Lat. Diöcese für das Jahr 1844*, Przemyśl 1843.
- Schematismus der Volks-Schulen und des Lehrpersonals in der Przemysler Diöcese lat. Ritus für das Jahr 1848*, Rzeszów 1848.
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli znajdujących się w diecezji przemyskiej obrz. łac. na rok 1849*, Rzeszów 1849.
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. łac. na rok 1850*, Przemyśl 1850.
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. łac. na rok 1851*, Przemyśl 1851.
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. łac. na rok 1852*, Przemyśl 1852.

- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1853, Przemyśl 1853.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1854, Przemyśl 1854.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1855, Przemyśl 1855.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1856, Przemyśl 1856.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1857, Przemyśl 1857.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1858, Przemyśl 1858.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1859, Przemyśl 1859.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1860, Jasło 1859.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1861, Jasło 1860.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1862, Jasło 1861.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1863, Jasło 1862.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1864, Jasło 1863.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1865, Jasło 1864.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1866, Jasło 1865.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1867, Jasło 1866.*
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza przemyskiego obrz. lac. na rok 1868, Jasło 1867.*

Literatura

- Baranowski M., *Pogląd na rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji od 1772 do 1895 roku*, Kraków 1897.
- Bętkowski W., *Z historii szkoły zarszyńskiej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1961, nr 1.
- Burda B., *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny organizator szkolnictwa na Śląsku i w Austrii*, „Studia Zachodnie”, 1996.
- Chamcówna M., *Szkoła ludowa w okresie przedautonomicznym*, [w:] *Historia chłopów polskich*, red. S. Inglot, t. 2, Warszawa 1972.

- Dydek S., *Stara Wieś. Z dziejów wsi i sanktuarium*, Brzozów 1996.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, opr. L. Grzebień, Kraków 1996.
- Falkiewicz K., *Rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1848-1898*, Lwów 1899.
- Gaj-Piotrowski W., *Stan szkolnictwa i oświaty w rejonie Rozwadowa w latach 1772-1874*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, R. 8, 1975.
- Gruński S., *Dzieje szkolnictwa ludowego w Galicji*, cz. 1. *Czasy przed zaprowadzeniem autonomii 1772-1861*, Lwów 1916.
- Hoff J., *Rozwój demograficzny, szkolnictwo, kultura Łańcuta i okolic w okresie autonomicznym*, [w:] *Łańcut. Studia i szkice z dziejów miasta*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 1997.
- Jedynak A., *Szkolnictwo elementarne w diecezji tarnowskiej za rządów biskupa J. G. Wojtarowicza (1840-1850)*, „Currenda”, R. 136, 1986, nr 1-3.
- Kalinka W., *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim*, Paryż 1853.
- Knot A., *Wstęp*, [w:] *Galicjijskie wspomnienia szkolne*, opr. A. Knot, Kraków 1955.
- Krupa M., *Szkolnictwo ludowe w obwodzie przemyskim w końcu XVIII wieku*, [w:] *Z dziejów oświaty w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 1989.
- Krupa M., *Szkoła ludowa w Galicji w latach 1772-1790*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1981, t. 24.
- Kumor B., *Szkolnictwo ludowe w Diecezji Tarnowskiej 1786-1850*, [w:] *Z dziejów oświaty w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 1989.
- „Kurenda Szkolna”, nr 2, Tarnów 1864.
- Majorek C., *Galicjijskie szkolnictwo pedagogiczne w latach 1775-1871*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, R. 10, 1967, z. 3.
- Majorek C., Marmon W., *Oświata i kultura regionu tarnowskiego w okresie rozbiorów i niewoli*, [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 2, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1983.
- Małak F., *Dzieje parafii Tyczyn*, Tyczyn 1996.
- Pelczar M., Lorens A., *Sześćset lat doli i niedoli Krościenka Wyżnego i Iskrzyni 1350-1950*, Krościenko Wyżne [1997].
- Pelczar R., *Rola duchowieństwa w rozwoju szkolnictwa parafialnego na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772-1869*, [w:] *Z dziejów regionów Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.*, red. M. Stolarczyk, J. Kuzicki, P. Grata, Rzeszów 2008.
- Pelczar R., *Rzymskokatolickie szkoły trywialne w Galicji w latach 1774-1875*, Lublin 2014.
- Pelczar R., *Szkolnictwo parafialne w ziemi przemyskiej i sanockiej (XIV-XVIII w.)*, Warszawa 1998.

- Pelczar R., *Szkolnictwo w Krościenku Wyżnym do 1918 r.*, [w:] *Dzieje oświaty w Krościenku Wyżnym w latach 1417-1999*, red. B. Lorens, E. Marszałek, Krosno 2011.
- Pelczar R., *Szkoły parafialne na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772-1869*, Lublin 2009.
- Pelczar R., *Szkoły parafialne w lacińskiej diecezji przemyskiej (XIV-XIX w.). Uwarunkowania i dynamika rozwoju*, [w:] *Wierny swemu dziedzictwu. Księga jubileuszowa dedykowana prof. Józefowi Półwiartkowi*, red. S. Nabywaniec, B. Lorens, S. Zabraniak, Rzeszów 2010.
- Persowski F., *Kartki z dziejów szkolnictwa w Galicji w I połowie XIX w. (głównie z terenu województwa rzeszowskiego)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie”, z. 4. Nauki Pedagogiczne, 1967.
- Podgórska E., *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze austriackim. Szkolnictwo elementarne*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej*, red. S. Michalski, t. 1, Warszawa 1982.
- Ruta Z., *Szkolnictwo klucza muszyńskiego w czasach zaboru austriackiego (1772-1918)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, Prace Historyczne XII, 1987.
- Rzemieniuk F., *Unickie szkoły początkowe w Galicji w latach 1805-1914*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1990, t. 33.
- S. Rymar, *Haczów, wieś ongiś królewska (1350-1960)*, Kraków 1962.
- Sarna W., *Biskupi przemyscy obrz. łac.*, cz. II, Przemysł 1910.
- Skoczek A., *Rys historyczno-statystyczny szkół ludowych w Galicji 1772-1848*, Kraków 1869.
- Świeboda, *Szkolnictwo ludowe w Rzeszowie pod zaborem austriackim (1772-1918)*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, R. 9, 1978.
- Tokarz W., *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909.

ROMAN PELCZAR

**MIEJSCE DUCHOWIEŃSTWA RZYMSKOKATOLICKIEGO
I SŁUŻBY KOŚCIELNEJ WŚRÓD KADRY NAUCZYCIELSKIEJ
SZKÓŁ LUDOWYCH GALICJI W LATACH 1774-1873**

Streszczenie: Artykuł poświęcony jest udziałowi księży rzymskokatolickich oraz służby kościelnej w prowadzeniu nauczania w szkołach ludowych Galicji. Zakres chronologiczny wyznaczają dwie daty (1774 r. i 1873 r.), związane z ogłoszeniem przez władze państwowe Austrii ustaw szkolnych. Bazę źródłową stanowią źródła archiwalne i drukowane oraz literatura naukowa. W artykule dowodzę, że duchowień-

stwo, szczególnie parafialne, bardzo aktywnie włączyło się do działań organizacyjnych na rzecz tworzenia w parafiach szkół ludowych (elementarnych). Otwierano wówczas trzy typy szkół: parafialne, trywialne i gminne. Księża, a także pracownicy kościelni (zwłaszcza organści) mieli ponadto bardzo duży udział w realizacji procesu dydaktycznego w szkołach parafialnych oraz trywialnych. Natomiast w znacznie mniejszym stopniu zaangażowani byli do prowadzenia nauczania w szkołach gminnych. Artykuł powinien przyczynić się do lepszego poznania dziejów oświaty w Galicji, zwłaszcza w kontekście działalności kadry nauczycielskiej szkół ludowych.

Słowa kluczowe: Galicja, szkolnictwo ludowe w Galicji, szkoły parafialne w Galicji, szkoły trywialne w Galicji, szkoły gminne w Galicji, szkoły ludowe w rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej w czasach zaborów, szkoły ludowe w diecezji tarnowskiej w czasach zaborów, nauczyciele szkół ludowych w Galicji.

THE ROLE OF ROMAN-CATHOLIC CLERGY AND CHURCH SERVANTS IN TEACHING STAFF OF VILLAGE SCHOOLS IN GALICIA IN 1774-1873

Abstract: The paper is devoted to the participation of Roman-catholic priests and church servants in teaching in village schools of Galicia. The chronological frames are 1774 and 1873 when state authorities enforced school laws. Archival and printed sources as well as academic literature are the basis of research. In the paper I advance the point that clergy (especially parish clergy) was very eagerly joining the efforts to organize village (primary) schools at parishes. Three types of schools were opened: parish schools, trivial schools and municipality schools. Priests and church employees (in particular organ players) contributed massively to the teaching endeavors in parish and trivial schools. However, they worked in municipality schools much more rarely. The paper should contribute to a better understanding of history of education in Galicia, especially in the context of teaching staff's activity in village schools.

Key words: Galicia, village school system in Galicia, parish schools in Galicia, trivial schools in Galicia, municipality schools in Galicia, village schools in Roman-catholic diocese of Przemyśl under partitions, village schools in Roman-catholic diocese of Tarnów under partitions, teachers in village schools in Galicia.

Translated by Dominik Jemielita